ТАТАРСТАН ВАРИСЛАРЫ

Ылыслы әкият

Дусларның әкияти маҗаралары

УДК 821.512.145-343.4
ББК 83.84(2=632.3)6-45
Ы37

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ
ТАТАРСКОЕ ДЕТСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО • ТАТАР БАЛАЛАР НӘШРИЯТЫ

ISBN 978-5-6043753-6-5

© Татар балалар нәшрияты, 2021

Китап Татарстан Республикасы Президенты каршындагы Татар телен саклау һәм үстерү мәсьәләләре комиссиясе ярдәме белән бастырылды.

Ылыслы әкият

Дусларның әкияти маҗаралары

www.хвойнаясказка.рф

Казан
2021

Монда татар
әкиятләре яши

tatbook.ru

ИСӘНМЕ, ЯШЬ ТАТАРСТАНЛЫ!

Без сине «Ылыслы әкият» сәхифәләре буйлап сәяхәткә чакырабыз.

Татарстан – безнең ватаныбыз, ә табигать – уртак йортыбыз. Без әлеге йортның хуҗалары һәм сакчылары. Ул синең өеңнән, ишегалдыңнан, шәһәреңнән башлана. Үз өең чиста, матур, якты булсын өчен ничек тырышсаң, туган як табигате турында да шулай ук кайгыртырга кирәк.

Бу китап ярдәмендә син аның байлыкларын сакларга, җир-суыбыз турында кайгыртырга

өйрәнерсең. Табигатьне пычратмас өчен чүп-чарны кая куярга кирәклегенә төшенерсең. Калдыкларның күп төрен кабат эшкәртүгә тапшырырга була, ә алардан кулланырга яраклы яңа әйберләр җитештерәчәкләр. Синең белән бергә үсәчәк үз агачыңны да утырта алачаксың. Ә аның янәшәсендә синең дусларың утырткан агачлар үсәр, һәм туган ягыбыз – Татарстан тагын да матурланыр, баерак булыр!

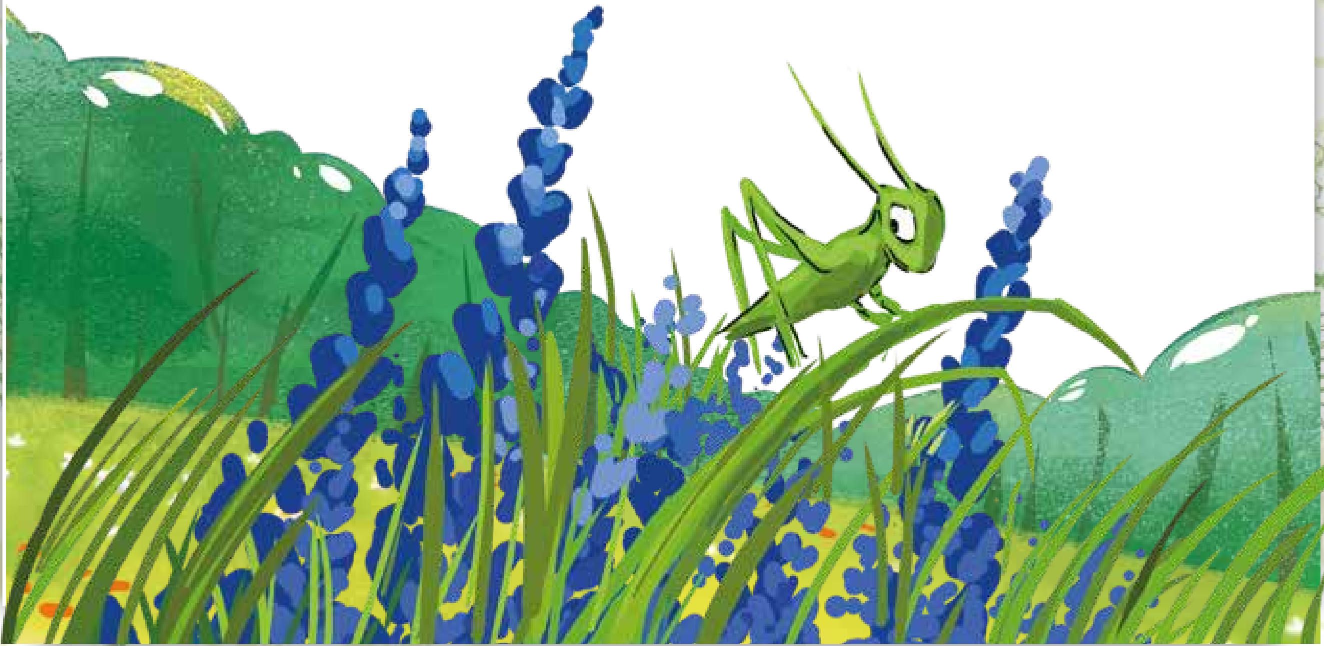

ХӨРМӘТЛЕ ӘТИ-ӘНИЛӘР!

Сезнең алдыгызда үзенчәлекле китап. «Ылыслы әкият» аша сезнең балагыз экологиягә кагылышлы беренче мәгълүматка ия булыр, табигатьне сакларга, үсемлекләр һәм хайваннар турында кайгыртырга, табигать байлыкларына сакчыл карарга өйрәнер.

Китап балалар да, өлкәннәр дә кызыксынып укырлык итеп эшләнде. Әкияттән, ягъни табигатьтә суның ничек барлыкка килүе, агачларны саклауның мөһимлеге, чүп-чарны дөрес итеп аерым җыю хакында сөйләүче геройларның маҗараларыннан тыш, китапта кызыклы фактлар, Татарстан табигате турында мәгълүматлар, экологик белешмәләр, танып белүгә ярдәм итүче һәртөрле биремнәр бар. Смартфон яки планшет камерасын китап битләрендә урнашкан QR-кодларга юнәлтегез һәм сез www.хвойнаясказка.рф сайтына әләгерсез. Биредә Android һәм iOS өчен мобиль кушымта йөкләтергә мөмкин. Анда караоке-җырлар, буяр өчен рәсемнәр, уеннар бар. Алар ярдәмендә бала табигатьне кадерләргә һәм яратырга өйрәнер.

Беренче сыйныф укучысына теге яки бу табигать күренешләрен аңлатып биргәндә, сезнең тәҗрибә һәм белемегез ярдәм итәр. Табигать белән танышканда бала барысын да аңлап бетерә алмаска мөмкин. Нәкъ менә сез баланы әйләнә-тирәбезнең матурлыгын, нәфислеген күрергә, планетабыз чүп-чар базына әйләнмәсен өчен, чүп-чарларны утильләштерүгә җитди карарга өйрәтә һәм аңарда табигатькә, туган җиребезгә мәхәббәт, җаваплылык хисен тәрбияли аласыз. Ә иң мөһиме – балагызның киләчәге яхшырак булсын өчен, бүгенниләр эшләргә мөмкин икәнлеген шәхси үрнәгегездә күрсәтәсез.

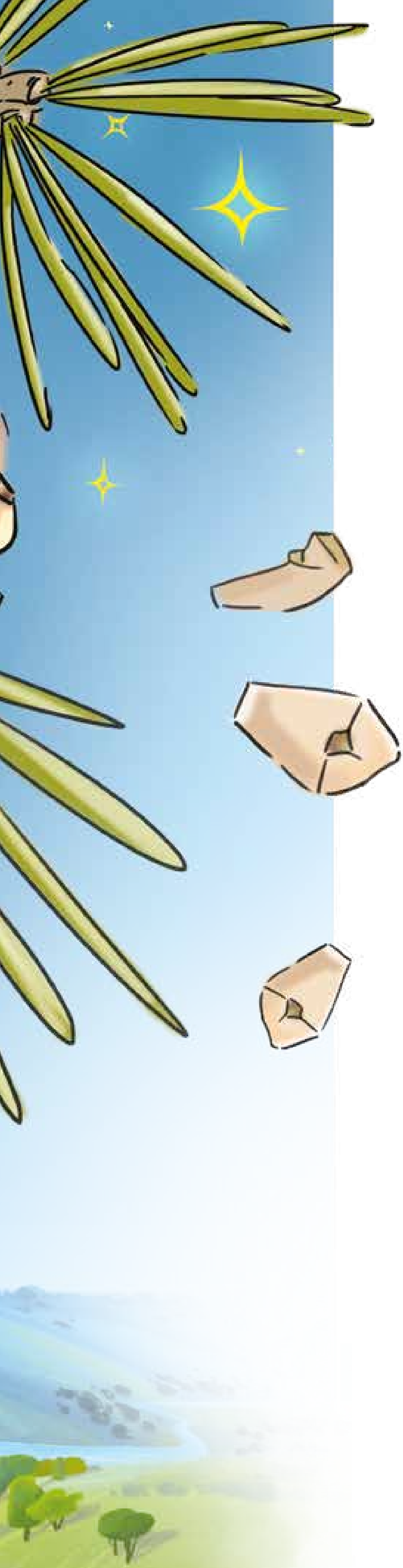

Бик матур бер илдә, куе урман читендә зур һәм бик юан агач үскән. Аның кабарып торган бер күркәсендә кечкенә генә Орлык яшәгән.

Көннәрнең берендә, дуслары уңайлы күркә-өйләрендә тәмле төшләр күреп йоклап ятканда, Орлык йоклап китә алмый.

Ул ерак илләргә сәфәргә чыгу турында хыяллана.

– Их, мин дөнья буйлап сәяхәт итәр идем. Кошлар җыры аша таныш булган чиста елгаларны, чиксез болыннарны, гаҗәеп чәчәкләрне күрер идем! – дип уйлый ул.

Шулай бервакыт агач янышнан үзенең пәрәвезе белән Үрмәкүч үтеп бара иде.

– Үрмәкүчкәй, – дип эндәште аңа Орлык. – Кая китеп барышың?

– Өйгә, – дип җавап бирде аңа Үрмәкүч.

– Мине дә үзең белән ал әле! – дип үтенде Орлык.

– Курыкмасаң, очыйк әйдә, – дип җавап бирде аңа Үрмәкүч.

Орлык яшел үзән, биек ярларын куе урман каплаган көмештәй саф сулы елга өстеннән очты. Мондый матурлыкны күргәне юк иде әле аның. «Нинди гүзәл безнең яклар!» – дип уйлады ул.

– Мин кайтып җиттем, – диде Үрмәкүч, җиргә төшкәч. – Тиздән яңгыр явачак. Ышык урынга керсәң, яхшырак булыр, – дип, ул үләннәр арасына кереп китте, Орлык үзе генә калды.

– Синең исемең ничек? – дип сорады шунда кемдер.

– Орлык. Ә син кем?

– Тамчы мин, – диде яңа танышы.

– Каян килеп чыктың син? – дип гаҗәпләнде Орлык.

– Болыттан, яңгыр Тамчысы мин. Элек океанда яшәгән идем. Кояш бик нык җылыткач, мин бик кечкенә һәм җиңел парга әйләндем. Аннан биеккә-биеккә күтәрелдем һәм, башка тамчы дусларым белән берләшеп, без болытка әверелдек. Өстә бик салкын иде. Күбәйгәч, яңгыр булып яудык.

Мин сәяхәт итәргә яратам. Шунлыктан тиздән җир асты сулыкларына, ә аннан кабат океанга эләгәчәкмен. Ә кышын мин кар бөртегенә әверелә алам!

Явым-төшемнәр
Бозлыклар
H_2O
Елгалар
Парга әйләнү
Җир асты сулары

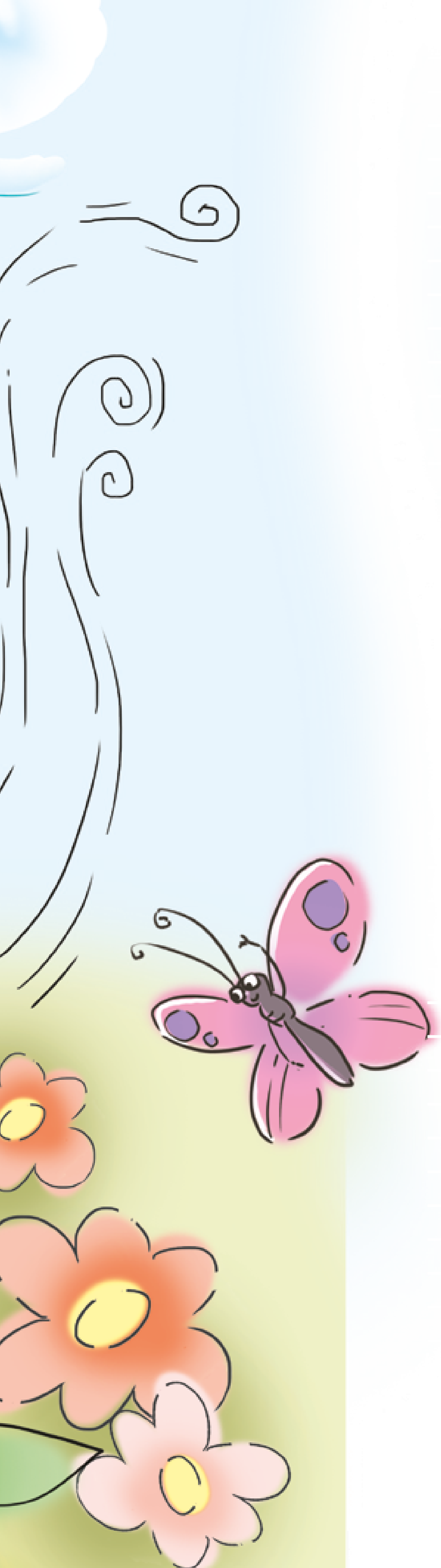

– Гади генә түгел, чиста су тамчысы мин!

Су бар тереклеккә дә кирәк! Кешеләргә дә, хайваннарга да, үсемлекләргә дә! Су булмаса, җир йөзендәге бар тереклек һәлак булыр иде. Күрәсеңме, яңгырдан соң тирә-юнь яшәреп китте. Хәтта син дә үсеп киттең.

– Нинди бәхетле син, Тамчыкай! Күп җирләрдә булып, күп нәрсәләр күргәнсең син. Мин бик тә сәяхәт кылу турында хыялланам!

– Мин сиңа ярдәм итәм! Ахирәтем Җил сине кая телисең, шунда илтер.

– Сәлам! Кем чакырды мине?

– Сәлам, Җилкәй! Таныш бул, бу минем дустым Орлык. Әйдә, аңа безнең гүзәл җиребезне күрсәтәбез!

– Бик шатланып! – дип җавап бирде Җил.

Тамчы белән Орлык кулга-кул тотыныштылар, һәм Җил аларны болытларга алып менеп китте.

– Ялтырап күренүче әйбер нәрсә ул? – дип гаҗәпләнеп сорады Орлык.

– Елгалар һәм күлләр, – дип елмайды Тамчы.

– Безнең төбәктә елга-күлләр күп! – дип өстәде Җил.

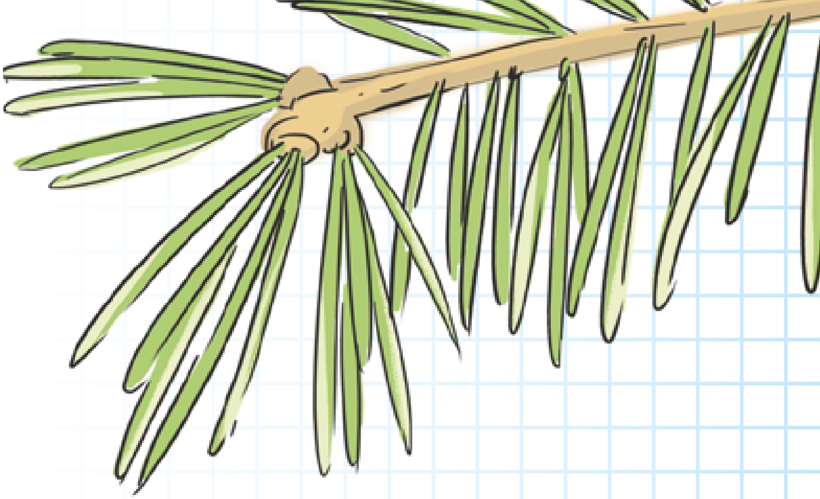

– Идел, Чулман, Нократ, Зөя – безнең төбәктәге иң матур һәм зур елгалар. Минем чиста сулы Зәңгәр күлдән, Каракүлдән, Кабан, Аккош, Раифа күлләреннән булган тамчы дусларым бар, – дип мактанды Тамчы.

– Җирдә су бик күп! Тик шул ук вакытта бик аз да, – дип авыр сулап куйды Җил.

– Бер үк вакытта күп тә, аз да буламыни? – дип аптырады Орлык.

— Табигатьтәге барлык суларны да эчеп булмый. Чиста төче сулар гына яшәеш өчен яраклы. Ә ул бик аз, — диде Тамчы.

— Суны берни белән дә алыштырып булмый, — дип килеште Җил. — Су — Җирдәге иң зур байлык, шуңа күрә аны сакларга кирәк!

— Беләсеңме, Орлык, чиста су торган саен кими бара, — дип авыр сулап куйды Тамчы. — Ә пычрак сулар бар тереклеккә зыян сала.

— Пычрак сулар да буламыни? — дип аптырашта калды Орлык.

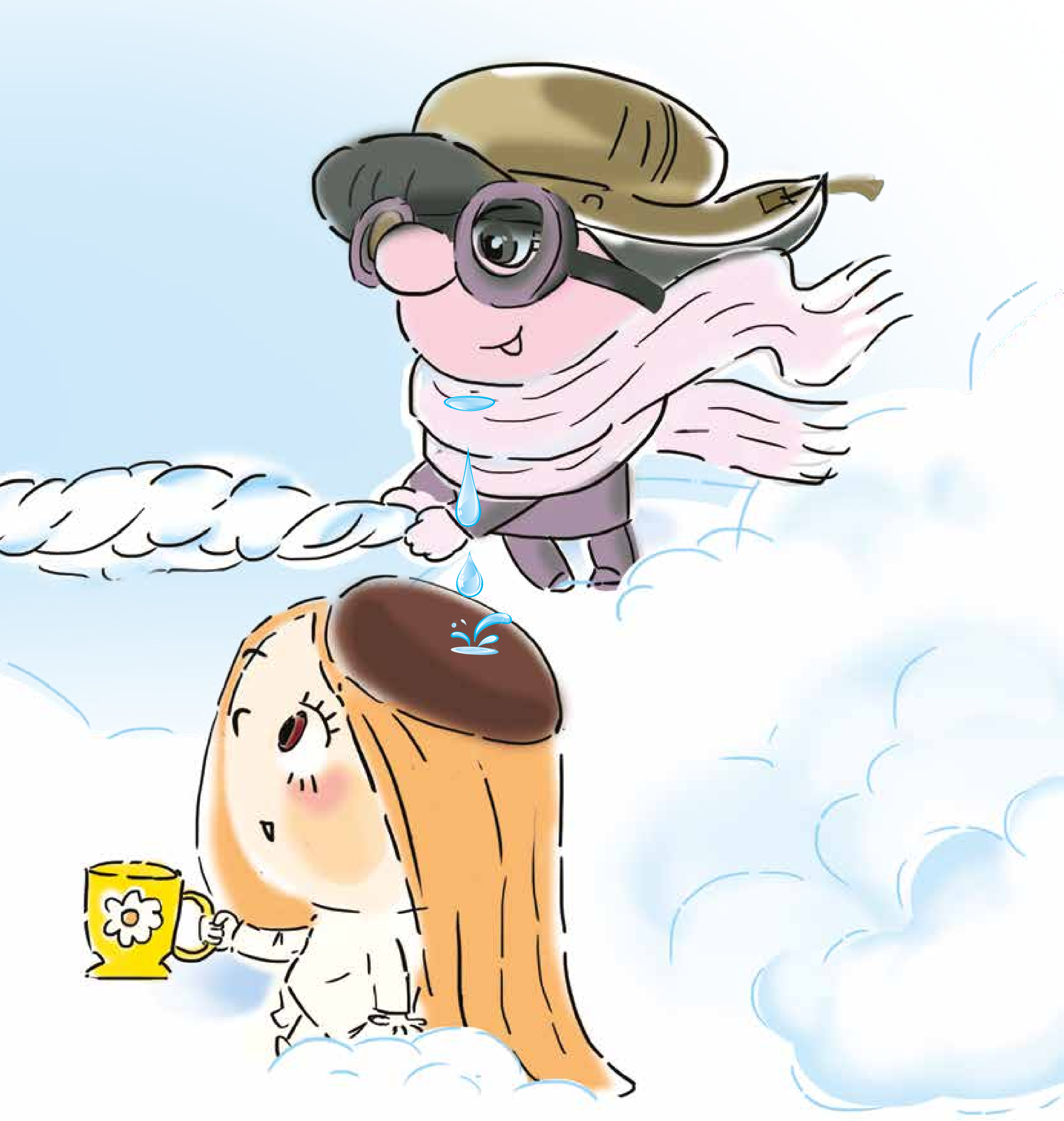

– Елга һәм күлләр төче сулы, тик алар бик үк чиста түгел. Аларга туфрак, чыбык-чабык, яфраклар төшә.

Ә кайчакта аларны кешеләр пычрата. Завод һәм фабрикалар бик күп су куллана һәм бер үк вакытта аны сәнәгать калдыклары белән пычрата.

Кайбер кешеләр үзләренең табигатьнең бер кисәге булуын аңламый. Алар агачларны сындыра, чәчәкләрне өзә, җиргә җир-суларны агулап торучы чүпләр ташлый. Шул сәбәпле хайваннар, кошлар һәм кешеләр үзләре дә авырыйлар, – диде Тамчы моңсу гына.

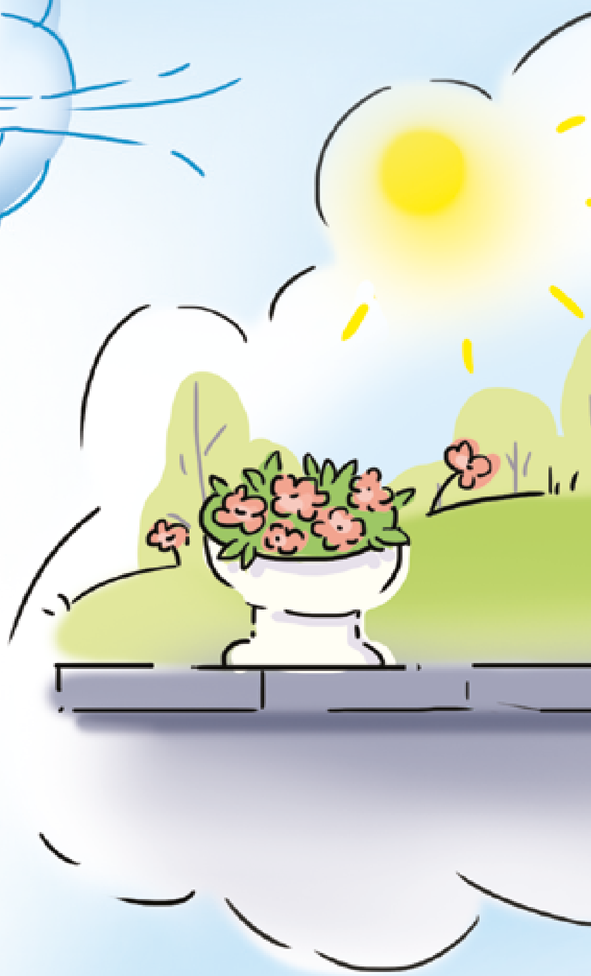

– Борчылма, Тамчы! Мин күп җирләрдә булам һәм табигатьне яратучы, аның чисталыгы өчен көрәшүче кешеләрне күп очратам, – диде Җил.

– Андый кешеләрнең булуы бик яхшы, – дип елмайды Орлык.

– Карагыз әле! Көзге болыт йөзеп бара. Күптәнге танышым! – дип шатланды Җил.

– Ю-юлга! – дип гүләде Болыт. – Тиздән көз җитә. Ю-юлга!

– Чынлап та, миңа китәргә вакыт. Мин бит җылы җил.

– Миңа да юлга кузгалырга вакыт, – дип көрсенде Тамчы.

Чүп-чарны аерым җыю
ПЫЯЛА
ПЛАСТИК
КӘГАЗЬ

Җил Орлык белән Тамчыны эләктереп алды да, алар бергәләп аланга төштеләр.

— Искиткеч сәяхәт булды бу! — диде Орлык.

— Орлыккай, сиңа кыш җиткәнче урнашып калырга кирәк, — диде Тамчы. — Шушы аланда кал, ә яз җиткәч, без кабат очрашырбыз.

— Язга кадәр, — дип, Җил Орлыкны яфрак белән каплап куйды.

— Тыныч йокы, — диде Тамчы.

— Күрешкәнчегә кадәр, дусларым, — дип җавап бирде аларга Орлык һәм татлы йокыга талды.

Яз җитте. Җил һәм Тамчы кабат аланга килделәр. Анда кар эреп бетмәгән иде әле. Анда-санда гына каралып торган урыннар күренә.

– Ә безнең Орлык кайда соң? – дип, тирә-юньгә карандылар алар.

– Мин монда!

Җил яңакларын кабартты һәм өреп җибәрде. Кар эри башлады. Һәм шунда дуслар яшел нарат үсентесен күреп алдылар. Бу Орлык иде.

– Һай, ничек чибәрләнгәнсең син! – дип шатланды Тамчы белән Җил.

– Мин шулай озак йокладыммы? – дип гаҗәпләнде Нарат үсентесе һәм кояшка таба сузылды. – Нишләптер миңа суларга авыр булды.

– Бәлки, сиңа кар комачаулагандыр? – Җил тагын яңакларын кабартты һәм бар көченә өрде. Җылы җил иде ул, һәм аландагы кар тәмам эреп бетте.

Шунда барысы да аланның чүп-чар белән тулганын күреп алдылар. Менә ни өчен суларга авыр булган икән Нарат үсентесенә.

– Ни булган монда? Каян килгән бу чүп-чар?

– Кешеләр калдырган аны, – дип сүзгә кушылды үтеп баручы эшчән Үрмәкүч. – Алар безнең аланда ял иттеләр. Кемдер үз артыннан җыештырып китте, ә кайберләре чүпне биредә калдырды. Хәзер нишләргә инде безгә?!

Алан – безнең йортыбыз һәм үләннәр, чәчәкләр, бөҗәкләр – һәммәсе дә һәлак булырга мөмкин.

Кинәт янәшәдә куаклар кыштырдаган, сөйләшкән тавышлар ишетелде. Бу кешеләр иде. Бер гаилә: әти, әни, аларның балалары һәм дуслары аланны чүптән арындырырга килгәннәр.

– Мәрхәмәтле кеше бервакытта да үз артыннан чүп калдырмый, хәтта башкалар калдырганны да җыя. Чөнки ул чүп-чарның җир, һава һәм суларны агулаганын белә.

– Кайчакларда, бигрәк тә шәһәр өстеннән үткәндә, хәтта миңа да суларга авыр була, – дип кашларын җыерды Җил. – Машиналар шулхәтле күп! Һәм алар һавага пычрак төтен чыгара. Ә хайваннарга, үсемлекләргә һәм кешеләргә сулар өчен чиста һава кирәк!

– Әтагын кешеләр зур заводлар һәм электр энергиясе эшләп чыгаручы, суны җылытучы станцияләр төзиләр. Алар өйләрендә якты һәм җылы булсын өчен, электрны – чыбыклар аша, ә суны торбалар буйлап җибәрә. Тик бу станцияләр дә табигатькә зыян китерә, – диде Җил.

Ул арада кешеләр аландагы чүпләрне җыеп бетерделәр. Ул кабат яшелләнеп, чистарып калды.

– Хәзер аланга гел киләсе килеп торачак, – диде әти-әнисе һәм абыйсы белән килгән кызчык.

– Ничек әйбәт булды! – дип, ботакларын чәбәкләде Нарат үсентесе. – Алан тирәсендәге урман да тирән итеп сулыш алды!

Кешеләр Нарат үсентесенең сүзләрен ишетмәсәләр дә, аларны шатлык белән алды. Ә аланда беренче язгы чәчәкләр күренде.

Аланда яшәүчеләр һәммәсе дә өйләренең кабат чистаруына шатланды.

– Күрәсеңме, аланда нинди матур чәчәкләр үсеп чыкты, – диде әтиләре. – Әгәр без чүпләрне җыеп алмаган булсак, алар һәлак булырлар иде. Биредә берни үсмәс иде.

– Нишләп кайбер кешеләр чүпне җиргә ташлый? – дип сорады малай әтисеннән.

– Андый кешеләр үзләре яшәгән өйне генә йорт дип уйлый. Тик безнең бердәнбер уртак йортыбыз бар, ул – безнең җиребез, түбәгебез, ватаныбыз.

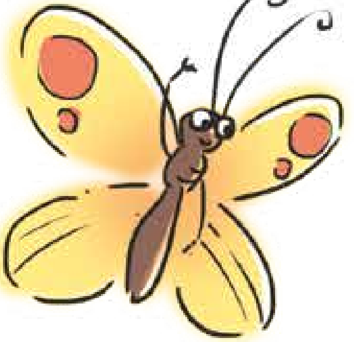

– Безнең табигатебез матуррак һәм баерак булсын өчен, без аны сакларга һәм аның турында кайгыртырга тиешбез, – диде әнисе. – Табигатькә чыккач, шаулашырга, агач ботакларын сындырырга, чәчәкләрне өзәргә, хайваннарны һәм кошларны куркытырга, бөҗәкләрне үтерергә, чүп ташларга, учак ягарга ярамый.

Аланда яшәүчеләр бу сүзләрне ишетеп бик шатландылар.

УРМАНДА ҮЗ-ҮЗЕҢНЕ ТОТУ КАГЫЙДӘЛӘРЕ

Кызчык кинәт кенә Нарат үсентесен күреп алды:

– Ай, бигрәк матур! – дип елмайды ул. – Безнең өйдә дә шундый чибәркәй үссә икән!

– Әйдә, аны зур чүлмәккә утыртып, өйдә үстерик. Яңа елга үз агачыбыз булыр, – дип тәкъдим итте кызның абыйсы. – Без аны карап үстерербез, бәйрәмгә ел саен бизәрбез.

– Нарат үсентесенә шәһәрдә күңелсез булыр, – диде әнисе. – Аның өе дә, дуслары да биредә.

Тик балалар әниләрен тыңламадылар. Нарат үсентесе аңламыйча да калды – алар аны зур сумкага салып та куйдылар.

Өйгә кайткач, балалар Нарат үсентесен чүлмәккә утырттылар.

– Сиңа монда җылы һәм уңайлы булыр, – дип, ягымлы итеп эндәште кызчык.

Тик үсентене матур чүлмәк тә, кызның сүзләре дә, аңа су сибүе һәм төбен йомшартуы да шатландырмады.

Ул аланны һәм дусларын сагынды. Аның энәләре көннән-көн тоныклана барды һәм саргайды.

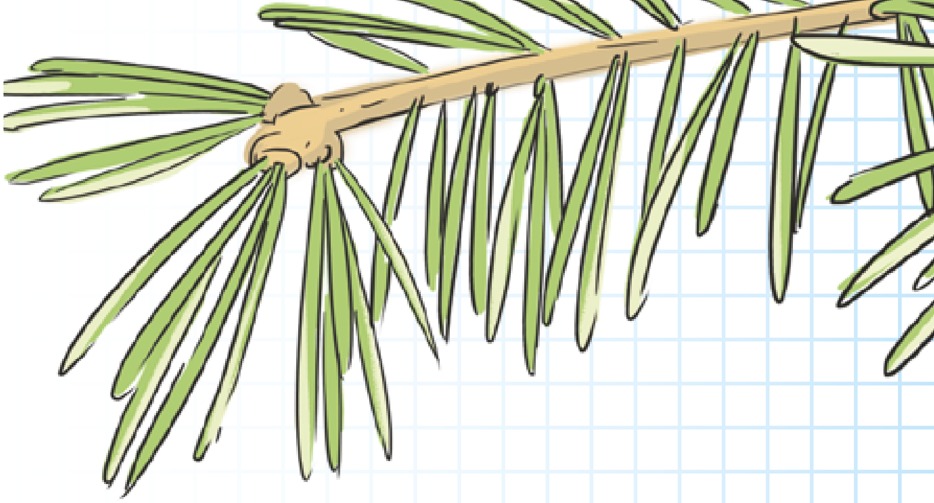

– Мескен Нарат үсентесе, нишләп шундый моңсу син? – дип борчылды кызчык.

– Ул үзенең дусларын сагына. Сез, мине тыңламыйча, аны үсеп утырган аланыннан алып киттегез. Хәзер ул һәлак булырга мөмкин.

– Без Нарат үсентесенең һәлак булуын теләмибез, – дип елап җибәрде балалар. – Нишләргә инде безгә хәзер?

– Аңа кояш нурлары җитмидер, – диде әтиләре. – Әйдәгез, аны мәктәп ишегалдына алып барыйк һәм башка агачлар янына утыртыйк.

Балалар шатланыштылар һәм, Нарат үсентесе утыртылган чүлмәкне алып, мәктәпкә киттеләр.

МӘКТӘП

Әтиләре чокыр казыды, әниләре сак кына Нарат үсентесен утыртты. Ә балалар аның ботакларын рәтләп куйдылар.

Нарат үсентесе матурланып, кабарып китте.

– Нарат үсентесе, син чын сәяхәтче, – дип көлеште дуслары – Тамчы белән Җил.

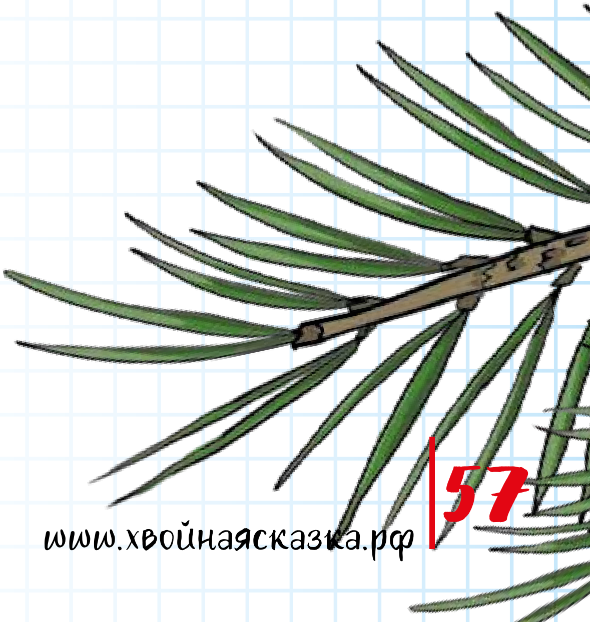

Проектның җитәкчесе һәм автордашы
Ләйлә Фазлыева

Проектның продюсерлары
Светлана Котенкова, Азат Ганиев

Автор һәм баш мөхәррир
Гөлнара Головина

Тәрҗемәчеләр:
Фәнсөя Сафина, Зөһрә Фәсхиева

Әдәби редакция:
Алсу Низамиева, Гөлнара Фазлыйәхмәтова, Инна Макарова,
Фәнсөя Сафина, Зөһрә Фәсхиева, Фәридә Әхмәтҗанова

Дизайн һәм компьютер вёрсткасы
Дмитрий Гиацинтов

Персонажлар авторы
Аида Ромашова

Рәссам-иллюстраторлар:
Аида Ромашова, Светлана Масальских,
Арина Карпова, Анна Гаранина, Захар Мигунов

Музыка авторы
Мария Сергеева

Музыкаль мөхәррир һәм тавыш режиссёры
Рафаэль Бахтиозин

Шигырь авторлары:
Фәнсөя Сафина, Мария Сергеева, Инна Макарова

IT бүлек җитәкчесе
Дамир Бариев

Техник директор
Илдар Низаметдинов

Методистлар:
Эльмира Тәхәвиева, Ләйсән Зинатуллина, Татьяна Курамшина

Консультантлар:
Рәсимә Шәмсетдинова, Дмитрий Иванов, Марат Фәсхетдинов

Проект Татарстан Республикасы Экология министрлыгының
консультацион ярдәме белән гамәлгә ашырылды

Татар балалар нәшрияты
Гөлнара Головина редакциясе

420124, Казан шәһәре, Сөләйманова ур., 5
www.tdpress.ru

Басарга кул куелды 26.07.2021.
Офсет кәгазе. Тиражы 60 000 данә. Заказ № 22813
196643, Россия, Санкт-Петербург, Колпино р-ны,
Сапёрный пос., Петрозаводск ш., 61 нче йорт, 6 нчы бина
Тел. (812) 462-83-83, e-mail: office@ldprint.ru

Ылыслы әкият

Дусларның әкияти маҗаралары

www.хвойнаясказка.рф

Дусларым! Чүпләрне сортларга аерып, сез аларның әйләнә-тирәгә начар йогынтысын киметәсез һәм кайбер әйберләргә икенче тормыш

ПЛАСТИК

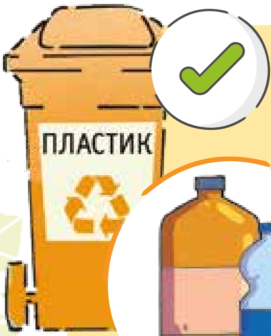

УТИЛЬЛӘШТЕРЕРГӘ КИРӘК

ПЭТ-ШЕШӘЛӘРНЕ

ПАКЕТ, КАПЧЫКЛАРНЫ

ЙОРТ КИРӘК-ЯРАКЛАРЫН

КӨНКҮРЕШ ХИМИЯ, КОСМЕТИКА ШЕШӘЛӘРЕН

КӘГАЗЬ

УТИЛЬЛӘШТЕРЕРГӘ КИРӘК

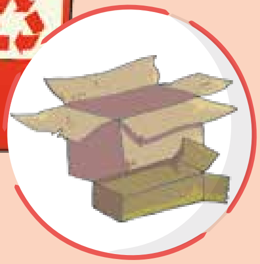

КАТЫРГЫ ТАРТМАЛАРНЫ

КӘГАЗЬ ПАКЕТЛАРНЫ

ДӘФТӘРЛӘРНЕ, КӘГАЗЬНЕ

КИТАП, ГАЗЕТ, ЖУРНАЛЛАРНЫ

КУРКЫНЫЧ КӨНКҮРЕШ КАЛДЫКЛАРЫН МАХСУС КАБУЛ ИТҮ ПУНКТЛАРЫНА ГЫНА ТАПШЫРЫГЫЗ!

бүләк итәсез. Бу белешмәлек сезне чүп-чарны дөрес итеп сортларга аерырга өйрәтер һәм эш барышын җиңеләйтер.

- Батарейкалар һәм аккумуляторлар
- Терекөмешле градусниклар
- Санаклар, электрон җиһазлар
- Яктырткычлар
- Аэрозольдән бушаган савытлар
- Кулланылу вакыты чыккан дарулар
- Буяу, лак, җилем калдыклары

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ
ТАТАРСКОЕ ДЕТСКОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО • ТАТАР БАЛАЛАР НӘШРИЯТЫ
www.tatbook.ru

www.хвойнаясказка.рф

ISBN 978-5-6043753-6-5